

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :

مبانی اصل برائت با نگاه به آرای شیخ انصاری

استاد راهنما :

دکتر هادی عظیمی گرکانی

استاد مشاور :

دکتر علی پور منوچهری

پژوهشگر :

رضیه موحدی

زمستان ۱۳۹۱

تقدیم بہ:

شہیدان عارف جہہٴ خون و شہادت از صدر اسلام تا کنون
بالاخص شہید علی رضا موحدی برادر بزرگوارم و شہید اسماعیل قاسمی
ہمسرفداکارم.

و

تقدیم بہ روح پرفقوح عارف بزرگ قرن و ناجی وطن حضرت امام
خمینی (رہ).

تشکر و قدردانی:

با تشکر از زحمات و راهنماییهای اساتید محترم جناب آقای دکتر هادی
عظیمی گرکانی (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر سید علی
پورمنوچهری (استاد مشاور) که با تعلیمات و راهنماییهای ارزشمندشان
مرا در تنظیم این پایان نامه یاری نموده اند.

و

تشکر و قدر دانی از کمکها و مساعدتهای خانواده بالاخص همسر دلسوز
و فرزندان مهربانم که مشوق و یاور من در کسب علم بوده اند و با شمع گرم
وجودشان راه را برای من هموار و روشن نگاه داشته اند.

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب رضیه موحدی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۶۶۶۵۵۷۰۰ در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که در تاریخ ۹۱/۱۱/۱۶ از پایان نامه خود

تحت عنوان: مبانی اصل برائت با نگاه به آرای شیخ انصاری

با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه بسیارخوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم :

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از

دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ،

مطابق ضوابط و رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر

و درج کرده ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر

دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت

اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را

اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد

دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک

تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضاء :

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۱/۱۱/۱۶

دانشجوی کارشناسی ارشد **رضیه موحدی** از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۷/۷۵ بحروف

هفده و هفتاد و پنج و با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۳	مقدمه
۴	بخش اول: کلیات
۴	۱-۱ کلیات
۴	۱-۱-۱ بیان مسئله
۵	۱-۱-۲ هدف‌های تحقیق
۵	۱-۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن
۶	۱-۱-۴ سؤالات و فرضیه‌های تحقیق
۶	۱-۱-۴-۱ سؤالات تحقیق
۶	جایگاه اصول عملیه کجاست؟
۶	۱-۱-۵ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه‌های کلیدی
۷	۱-۱-۶ روش تحقیق
۷	۱-۱-۷ قلمرو تحقیق
۷	۱-۱-۹ ساختار تحقیق
۸	۱-۱-۱۱ تاریخچه
۱۱	بخش دوم: مفاهیم و واژه شناسی
۱۱	۲-۱ مفاهیم و واژه شناسی
۱۱	۱-۲-۱ شبهه
۱۱	۱-۲-۱-۱ شبهه حکمیه
۱۲	۱-۲-۲-۱ شبهه موضوعیه
۱۲	۱-۲-۳-۱ شبهه تحریمیه
۱۳	۱-۲-۴-۱ شبهه وجوبیه
۱۴	۲-۲-۱ اصل
۱۴	۱-۲-۲-۱ معنای لغوی واژه اصل
۱۵	۲-۲-۲-۱ معنای اصطلاحی اصل

۱۶.....	۳-۲-۱ براءت
۱۶.....	۱-۳-۲-۱ معنای لغوی واژه براءت
۱۷.....	۲-۳-۲-۱ معنای اصطلاحی اصل براءت
۱۷.....	۱-۲-۳-۲-۱ اصطلاح اصل براءت از نظر فقهی
۱۸.....	۲-۲-۳-۲-۱ اصطلاح اصل براءت از نظر حقوقی
۲۰.....	فصل دوم: اصول عملیه و جایگاه آن
۲۱.....	مقدمه
۲۳.....	بخش اول: اصول عملیه
۲۳.....	۱-۲ اصول عملیه
۲۷.....	بخش دوم: جایگاه اصول عملیه
۲۷.....	۲-۲ جایگاه اصول عملیه
۲۹.....	۱-۲-۲ نحوه تقدم دليل بر اصل
۳۵.....	بخش سوم: حکم واقعی، ظاهری و اضطراری
۳۵.....	۳-۲ حکم واقعی، حکم ظاهری و حکم اضطراری
۳۵.....	۱-۳-۲ حکم واقعی
۳۵.....	۲-۳-۲ حکم ظاهری
۳۷.....	۳-۳-۲ حکم اضطراری
۳۹.....	بخش چهارم: اصل براءت و اقسام آن
۳۹.....	۴-۲ اصل براءت و اقسام آن
۴۱.....	۱-۴-۲ براءت عقلی
۴۲.....	۲-۴-۲ براءت شرعی
۴۴.....	فصل سوم: (بررسی اصل براءت در شبهه تحریمیه)
۴۵.....	مقدمه
۴۷.....	بخش اول: شبهه حکمییه تحریمیه در اثر فقدان نص
۴۷.....	۱-۳ شبهه حکمییه تحریمیه در اثر «فقدان نص»
۴۷.....	۱-۱-۳ ادله قائلین به حجیت اصل براءت
۴۷.....	۱-۱-۱-۳ استناد به آیات قرآن
۴۸.....	۱-۱-۱-۱-۳ آیه شریفه ایتاء

- ۴۸..... ۱-۱-۱-۱-۱-۳ تفسیر آیه شریفه ایتاء
- ۴۹..... ۲-۱-۱-۱-۱-۳ استدلال به آیه شریفه ایتاء
- ۵۲..... ۲-۱-۱-۱-۱-۳ آیه شریفه تعذیب
- ۵۴..... ۲-۲-۱-۱-۱-۳ استدلال به آیه شریفه تعذیب
- ۵۷..... ۳-۱-۱-۱-۱-۳ آیه شریفه اضلال
- ۵۷..... ۱-۳-۱-۱-۱-۳ تفسیر آیه شریفه اضلال
- ۶۰..... ۲-۱-۱-۱-۱-۳ روایات حجیت اصالت براءت
- ۶۱..... ۱-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حدیث رفع
- ۷۰..... ۲-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حدیث حَجَب
- ۷۳..... ۳-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حدیث سعه
- ۷۶..... ۴-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حدیث اطلاق
- ۷۸..... ۵-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حدیث حَلّ
- ۸۳..... ۳-۱-۱-۱-۱-۳ استدلال به اجماع
- ۹۰..... ۴-۱-۱-۱-۱-۳ استدلال به عقل
- ۹۸..... ۲-۱-۱-۱-۱-۳ ادله قائلین به عدم حجیت اصل براءت
- ۹۸..... ۱-۲-۱-۱-۱-۳ استدلال به کتاب
- ۱۰۳..... ۲-۲-۱-۱-۱-۳ استدلال به سنت
- ۱۰۳..... ۱-۲-۲-۱-۱-۳ روایاتی که عمل بدون علم را تحریم کرده اند
- ۱۰۴..... ۲-۲-۲-۱-۱-۳ اخبار توقف
- ۱۱۰..... ۳-۲-۲-۱-۱-۳ اخبار احتیاط
- ۱۱۵..... ۴-۲-۲-۱-۱-۳ اخبار تثلیث
- ۱۲۰..... ۳-۲-۱-۱-۱-۳ استناد به حکم عقل
- ۱۲۸..... بخش دوم: شبهه حکیمه تحریمیه در اثر اجمال نص
- ۱۲۸..... ۲-۳ شبهه حکیمه تحریمیه در اثر اجمال نص
- ۱۳۱..... بخش سوم: شبهه حکیمه تحریمیه در اثر تعارض نصین
- ۱۳۱..... ۳-۳ شبهه حکیمه تحریمیه در اثر تعارض نصین
- ۱۳۵..... بخش چهارم: شبهه موضوعیه تحریمیه
- ۱۳۵..... ۴-۳ شبهه موضوعیه تحریمیه

۱۴۲	فصل چهارم (بررسی اصل براءت در شبهه وجوبیه)
۱۴۳	مقدمه
۱۴۴	بخش اول: شبهه وجوبیه حکمیه و فقدان نص
۱۴۴	۱-۴ شبهه حکمیه وجوبیه و فقدان نص
۱۴۷	بخش دوم: شبهه حکمیه وجوبیه و اجمال نص
۱۴۷	۲-۴ شبهه حکمیه وجوبیه و اجمال نص
۱۴۹	بخش سوم: شبهه حکمیه وجوبیه و تعارض نصین
۱۴۹	۳-۴ شبهه حکمیه وجوبیه و تعارض نصین
۱۵۳	بخش چهارم: شبهه موضوعیه وجوبیه
۱۵۳	۴-۴ شبهه موضوعیه وجوبیه
۱۵۹	فصل پنجم (بررسی مصادیق فقهی و قانونی اصل براءت)
۱۶۰	مقدمه
۱۶۳	۲-۵ اصل براءت در قانون اساسی
۱۶۹	۳-۵ اصل براءت در قانون مدنی
۱۶۹	۱-۳-۵ اصل براءت در آیین دادرسی مدنی
۱۷۲	۴-۵ اصل براءت در حقوق کیفری
۱۷۳	۱-۴-۵ اصل براءت در حقوق جزا
۱۷۵	۲-۴-۵ اصل براءت در آیین دادرسی کیفری
۱۸۰	نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۸۲	فهرست منابع
۱۸۹	ضمائم

چکیده

با توجه به اینکه اصل برائت از اصولی است که اجتهاد می تواند با تکیه بر آن پویایی خود را بدست آورده و پاسخگوی مناسبی برای مشکلات جامعه باشد، باید بگوییم که این اصل مانند دیگر اصول عملیه در صورت فحص و یاس از بدست آوردن دلیل قطعی و ظنی معتبر در شرع و قانون مورد استفاده قرار میگیرد. بنابراین در صورت فقدان چنین دلیلی اصل برائت که بر اساس ادله اربعه یعنی کتاب، سنت، اجماع و عقل (قاعده قبح عقاب بلایان) استوار می باشد و در قانون هم اصل بر برائت است مگر دلیلی برخلاف آن ثابت شود، جایگزین آن دلیل می شود. همچنین اصل برائت بوسیله این دلایل متقن جوابگوی مخالفین خود که بر این ادعا هستند که، عمل به اصل برائت گفتار و عمل بدون علم است، می باشد. لذا با وجود چنین دلایل مستند بر اصل برائت، این اصل مطلقاً حجت است و همانطور که نظر مرحوم شیخ انصاری میباشد در همه شبهات چه حکمیه و چه وجوبیه اعتبار شرعی دارد و همچنین چون عمل به آن براساس اعتبار شرعی و قانونی است امنیت و آرامش جامعه را تامین خواهد کرد.

واژگان کلیدی: اصول عملیه، اصل برائت، محتمل الحرمة، شبهه حکمیه، شبهه وجوبیه.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

مقدمه

بخش اول: کلیات

بخش دوم: مفاهیم و واژه شناسی

مقدمه

امروز یکی از مشکلات اساسی جامعه دور شدن بخشی از مردم بخصوص نسل جوان از معارف اسلامی و شناخت واقعی دین مبین اسلام است و تنها کسانی می‌توانند به این نیاز پاسخ موثر بدهند که از یک سو خود فرهنگ اسلامی را از سرچشمه‌های اصیل آن فرا گرفته و از سوی دیگر به زبان زمان خویش سخن بگویند. لذا در این فصل که از دو بخش کلیات و مفاهیم تشکیل شده است به آن پرداخته‌ایم که برای جوابگویی اجتهاد پویا به مشکلات جامعه باید از اصول عملیه مانند اصل برائت استفاده شود تا راهکارهای شرعی و قانونی درست بر مبنای دین اسلام مطابق با زمان و بدور از دشواریها و سختیهای دست و پا گیر که غیر لازم هستند و عمل به آنها حتی مخالف دستورات اسلام است را از قوانین شرعی و قانونی برداریم. لذا هدف و اهمیت موضوع را در این رساله پرداختن به مبانی اصل برائت و مستندات آن از نظر دانشمندان و صاحب نظران اصولی مخصوصاً مرحوم شیخ انصاری قرار داده تا با حجت قرار دادن آن در موارد شرعی و قانونی بتوانیم با حفظ درست و صحیح جان، مال، و آبروی مردم که مورد تاکید شدید شرع مقدس است امنیت و آرامش روانی مردم را تضمین کرده و عدالت را در حوزه‌های شرع و قانون حکم فرما کنیم. و در بخش مفاهیم به توضیح واژگانی که در این مباحث مطرح می‌شود از جمله شبهات، اصل و برائت پرداخته‌ایم تا در ضمن مطالعه راحت‌تر به نتیجه بحث برسیم.

بخش اول: کلیات

۱-۱ کلیات

۱-۱-۱ بیان مسئله

در واقع اجتهاد بدون اتکا به اصولی مانند اصل برائت، پویایی و زاینده‌گی خود را از دست داده و نمی‌تواند در مقابل معضلات و مشکلات روز افزونی که به مقتضای زندگی و آثار و تبعات مترتب بر آن حادث می‌شود، پاسخ شایسته‌ای ارائه کند.

به طور مثال در فقه غنی شیعه، اجتهاد پویا برای مواجهه با مشکلات جدید فردی و اجتماعی رسالت و کاربرد مهم و وسیعی دارد که در این زمینه اصول عملیه مانند اصل برائت که خود جایگاهی محکم و متقن در دانش اصول دارد و پشتوانه‌ی خوبی برای فقه می‌باشد مانند ابزاری مناسب و بسیار کار آمد مورد استفاده مجتهد قرار می‌گیرد.

و در مورد قانونگذاری اصل برائت در قالب و شکل دیگری تجلی می‌کند. می‌دانیم قانون محصول فکر جمعی از حقوقدانان و دانشمندان یک مقطع از تاریخ ملتهاست که با توجه به منافع و خواسته‌های موثر عمومی یا گروه‌ها و اقشار اجتماعی حاکم برای تنظیم روابط حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و.... بین دولت‌ها و مردم و آحاد مردم با یکدیگر تدوین می‌شود که با تکامل حیات اجتماعی روزی کهنه و منسوخ می‌شوند. در اینجا متذکر می‌شویم اصل برائت که پشتوانه‌ی خوبی برای قوانین موضوعه نیز می‌باشد در نوسازی مجموعه‌های حقوقی و حکم و اصلاح قوانین نقش به‌سزایی دارد.

بررسی مبانی اصل برائت از آن جهت است که روشن شود آیا اصل برائت مطلقاً حجت و معتبر

است یا خیر؟ آیا در همه شبهات اجرای اصل برائت اعتبار شرعی و قانونی دارد یا خیر؟

استدلالات اخباریین و اصولیین در این زمینه مورد بحث و بررسی قرار گیرد و آرای اصولیین با

شیخ انصاری تطبیق شود و یک راه کار اساسی در موضوع برائت مورد شناسایی قرار گیرد تا بتوان

ضمن پاسخگویی به سؤالات اصلی به آنچه که هدف تحقیق است، دست‌یابی شود.

۱-۱-۲ هدف‌های تحقیق

یکی از اهداف بزرگ انبیاء و ائمه معصومین از جانب خداوند تبارک و تعالی راهنمایی بشر به سوی سعادت و خوشبختی در دنیا و آخرت است، لذا با بیان کردن دستورات و احکام الهی و درست نشان دادن آنان به مردم راه را بر آنان هموار و سریع کرده‌اند. مهمترین هدفی که در این رساله مورد پیگیری قرار گرفته، آشنایی با اصول عملیه به هنگام دست نیافتن به ادله و امارات و تعیین جایگاه آنان به خصوص اصل براءت و حجیت آن که بحث اصلی ما در این رساله است می‌باشد. تا از این رهگذر بتوانیم کارآیی این اصل عملی مهم را در شرع و قانون ارزیابی کرده و راهکارهای درست عملی را به جامعه نشان دهیم و همچنین طبق نظر صاحب‌نظران و دانشمندان اصولی، این اصل جایگاه خود را در حد تعادل داشته باشد.

۱-۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن

چنانکه می‌دانیم اصل براءت در مسائل عقلی و شرعی اهمیت بسزایی دارد. همانگونه که در تعریف آن گفته شده است، اصل براءت یعنی اصل این است که ذمه ما بری است و ما تکلیفی نداریم. بنابراین اصل براءت در احکام شرعی راه‌گشا است و باعث می‌شود مکلفین هر چه زودتر و صحیحتر وظیفه شرعی خود را بدانند و به آن عمل کنند و از بلا تکلیفی و حیرانی بیرون بیایند، علاوه بر بیان گذشته می‌خواهیم بگوییم اصل براءت نه تنها در احکام شرعی بلکه در مسئولیت کیفری اثرگذار است و در مسئولیت مدنی هم قابل بحث است. امنیت و آرامش روانی جامعه مرهون اعتبار این اصل است. چه در مواردی که حکم شرعی بلا تکلیف مانده و در شک باشیم، بعد از فحص و جستجوی مجتهد این اصل به کمک آنان می‌شتابد. و چه در موارد کیفری و مدنی که بحث جان و مال و آبروی مردم در میان است.

۴-۱-۱ سوالات و فرضیه‌های تحقیق

۱-۴-۱-۱ سوالات تحقیق

جایگاه اصول عملیه کجاست؟

آیا اصل برائت مطلقاً حجت و معتبر است؟

آیا در همه شبهات اجرای اصل برائت اعتبار شرعی و قانونی دارد؟

۲-۴-۱-۱ فرضیه‌های تحقیق

طبق نظر اکثر دانشمندان اصولی ادله و امارات بر اصول عملیه مقدم هستند.

اصل برائت طبق نظر شیخ انصاری در تمام شبهات، چه شبهات موضوعیه و چه شبهات حکمیه حجت است.

اصل برائت در همه شبهات اعتبار شرعی و قانونی دارد.

۵-۱-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه‌های کلیدی

اصل، آن چه برای تشخیص وظیفه فعلی مکلف قرار داده شده است.

اصول عملیه، عبارت است از دلیلی که وظیفه فعلی مکلف را در جائیکه حکم واقعی مشکوک بوده و دلیلی بر آن نباشد و یا مکلف به آن دست نیافته باشد تعیین می‌کند.

برائت، یکی از اصول عملیه است و مورد آن جایی است که اصل تکلیف مورد تردید است و بنا به نظر شیخ انصاری اگر در وجوب یا حرمت چیزی شک شود و حجت و دلیل اجتهادی بر مورد مشکوک قائم نباشد از نظر شرع و عقل میتوان مشکوک الوجوب را ترک و مشکوک الحرمه را بجا آورد . .

برائت عقلی، حکم عقل به برائت از تکلیف و در امان بودن از عقاب.

برائت شرعی، حکم شارع به برائت از تکلیف و عدم لزوم احتیاط.

شبهه، اشتباه درست به نادرست.

شبهات حکمیه، آن است که متعلق شک، حکمی از احکام کلی شرعی باشد.

شبهات موضوعیه ، مفهوم روشن است، اما مصداق خارجی آن مورد تردید باشد.

شبهه تحریمیه ، شبهه‌ای است که متعلق شک در آن حرمت است.

شبهه وجوبیه ، هنگامی است که شک و تردید در وجوب چیزی باشد.

۱-۱-۶ روش تحقیق

این تحقیق به صورت کتابخانه ای و فیش برداری صورت گرفته و با مراجعه به کتب مرجع و آثار قدما و متأخرین به جمع‌آوری مطالب با موضوع پایان‌نامه پرداخته شده است. و با سئوالات مطروحه در بیان سؤال اصلی تحقیق روش اجرایی و نیازمندی آن مورد نظر قرار گرفته است.

۱-۱-۷ قلمرو تحقیق

با توجه به اینکه تحقیق به صورت کتابخانه ای صورت گرفته است و بصورت میدانی نبوده است دارای قلمرو نمی‌باشد.

۱-۱-۸ محدودیتها و مشکلات تحقیق

دسترسی سخت به منابع و کتب قدیمی

۱-۱-۹ ساختار تحقیق

این تحقیق از پنج فصل تشکیل شده است که فصل اول آن دارای دو بخش کلیات و مفاهیم می‌باشد و فصل دوم آن دارای چهار بخش که بخش اول اصول عملیه و مجاری آن و بخش دوم جایگاه اصول عملیه و بخش سوم حکم واقعی، ظاهری و اضطراری و بخش چهارم اصل براءت و اقسام آن مطرح شده است. فصل سوم که از مهمترین فصلهای این تحقیق می‌باشد شامل چهار بخش است، بخش اول شامل شبهه حکمیه تحریمیه در اثر فقدان نص است که در آن نظر قائلین به حجیت اصل براءت و نظر قائلین به عدم حجیت اصل براءت بطور مفصل مورد بحث واقع شده است. بخش دوم و سوم در مورد شبهه حکمیه تحریمیه در اثر اجمال نص و تعارض نصین و بخش چهارم در مورد شبهه موضوعیه تحریمیه می‌باشد فصل چهارم شامل چهار بخش است که بخش اول در مورد شبهه وجوبیه در اثر فقدان نص و بخش دوم و سوم در مورد شبهه وجوبیه در اثر اجمال و تعارض

نصین و بخش چهارم در مورد شبهه موضوعیه وجوبیه میباشد و فصل آخر شامل مصادیق فقهی اصل براءت و همچنین اصل براءت از نظر قانون اساسی و حقوق کیفری و حقوق مدنی می باشد.

۱-۱-۱۰ پیشینه تحقیق

در پیشینه تحقیق باید از رساله ای با عنوان اصل براءت از دیدگاه شیخ انصاری و بررسی مدارک آن و رساله دیگری تحت عنوان بررسی اصل براءت از دیدگاه شیخ انصاری و آخوند خراسانی نام ببریم که در مقایسه با رساله اینجانب از اصل براءت بطور مجزا از مصادیق فقهی و قانونی اصل براءت بحث نشده است و فصل اول آن به کلیات و مفاهیم اختصاص داده نشده است و رساله دوم فقط نظر شیخ انصاری و آخوند خراسانی را مطرح کرده که تفاوت آن با رساله حاضر این است که رساله پیش رو نظر عده ای از اصولیون و دانشمندان متقدم و متاخر با نظر شیخ انصاری مقایسه شده است و از این جهت بررسی جامع تری صورت گرفته است و به مقالات که رجوع می شود معمولاً در مورد ادله مخالفین (اخباریین) و مقایسه آن با اصولیین اشاره ای نشده است از جمله مقاله سید محسن سجادی با عنوان اصل براءت.

۱-۱-۱۱ تاریخچه

براءت، یکی از اصول مهم در مذاهب گوناگون فقهی، و یکی از ۴ اصل عملی در اصول متأخر امامیه که عبارت است از نفی تکلیف از مکلف در موارد شک در تکلیف.

«می توان نمونه هایی از کاربرد براءت را در سده نخست هجری ذکر کرد» (فاسی، ۱۴۱۶، ج ۱، ۱۶۶-۱۶۵).

«ریشه تاریخی براءت به نظریات متکلمان متقدم معتزله در سده ۲ ق باز می گردد. واصل بن عطا از بنیان گذاران معتزله در نیمه این سده، در مقام بیان ادله فقهی، در صورت فقدان دلیلی از کتاب و خبری که حجت باشد، عقل سلیم را جزو ادله می شمارد» (قاضی عبد الجبار، ۱۳۹۳، ۲۳۶-۲۳۴).

«فقه های ظاهری با رویکردی مشابه معتزلیان در تکیه بر نصوص، در غیر موارد منصوص اصل را بر عدم تشریح حکمی (اعم از وجوب یا حرمت) می نهادند. ابن حزم ظاهری در مقام نظریه پردازی با استناد به آیاتی از قرآن کریم به بیان منشأی شرعی برای براءت می پردازد» (ابن حزم، ۱۴۰۰، ج ۱، ۵۲).

«از سده ۲ تا ۵ق، اتفاق مهمی در تغییر حوزه معنایی اصل براءت نمی‌یابیم. در اواخر سده ۵ق، شافعیان با تعبیری نظیر استصحاب حال عقل و استصحاب الحال به نظریه‌پردازی درباره آن پرداخته‌اند. غزالی نخستین کسی است که ۴ دلیل کتاب، سنت، اجماع و دلیل عقل را بر شمرده و در توضیح دلیل استصحاب حال عقل براءت را به عنوان یکی از مهمترین اقسام استصحاب ذکر کرده است» (ابو اسحاق شیرازی، ۱۴۰۵، ۱۱۶).

سابقه تاریخی بحث براءت در اصول امامیه، به پیدایش دلیل عقل بازمی‌گردد.

شیخ مفید در تذکره می‌فرماید: «اصول احکام شرعی کتاب، سنت و اقوال ائمه میباشند و راههای رسیدن به این اصول عقل، لسان و اخبار ذکر شده اند» (مفید، ۱۴۱۳، ۲۸).

«ابن ادريس نخستین فقیه امامی است که دلیل عقل را به عنوان یکی از ادله فقهی ذکر میکند. ایشان در توضیح اجمالی از دلیل عقل میگویند: هرگاه در مسأله‌ای دلیلی از کتاب، سنت و اجماع نیافتیم، به دلیل عقلی تمسک می‌کنیم» (پاکتچی، ۱۳۹۱، www.tabyan).

«اگرچه ابن ادريس مراد خویش را از دلیل عقل بیان نکرده است، اما با بررسی کتاب وی و نیز با توجه به تقدمی که برای ۳ دلیل دیگر نسبت به دلیل عقل قائل شده است، می‌توان دریافت که مراد او از دلیل عقل همان اصل براءت است» (انصاری، ۱۳۸۷، ج ۱، ۳۳۳).

پس از ابن ادريس، محقق حلی در مقدمه المعتبر می‌فرماید: «مستند احکام در نزد ما پنج چیز است کتاب، سنت، اجماع، عقل و استصحاب، و براءت به عنوان یکی از اقسام استصحاب می‌باشد» (حلی، ۱۴۰۷، ج ۱، ۳۲).

شهید اول در مقدمه الذکری ضمن اینکه ادله فقهی را منحصر در ۴ دلیل کتاب، سنت، اجماع و عقل میدانند می‌فرماید: «دلیل عقل بر دو قسم است احکامی که مبتنی بر خطاب شرع است و احکامی که غیر مبتنی بر خطاب شرع است و براءت و در کنار آن استصحاب را به عنوان مصادیق دلیلی که مبتنی بر خطاب شرع نیست، می‌باشد» (عاملی، ۱۴۱۹، ۵).

شهید ثانی می‌فرماید: «براءت و استصحاب نیز به عنوان دلیل عقل است» (عاملی، ۱۴۱۰، ج ۳، ۶۵).

پس از شهید اول و ثانی در فاصله سده های ۱۰-۱۳ با حاکم شدن گرایشهای اخباری در محافل امامیه، دلیل عقل و اصول عملیه در موضع ضعف قرار می گیرد.

«به طور خاص در موضوع براءت باید گفت که میان اصولیون و اخباریان در جریان براءت در شبهه وجوبیه اختلاف نبود، اما در شبهه تحریمیه اصولیون قائل به براءت بودند و در مقابل اخباریان به احتیاط روی می آوردند» (بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۱، ۴۴-۴۳).

در میانه سده ۱۲ ق پس از یک دوره چیرگی اخباریان بر محافل امامیه، ظهور وحید بهبهانی سرآغاز تحولی شد که اوج تکامل آن را در آثار شیخ انصاری مشاهده می کنیم.

«وحید بهبهانی با پرداختی جدید به اصول عملیه، امارات و اصول را از هم جدا کرد و از امارات به عنوان ادله اجتهادی و از اصول عملیه به عنوان ادله فقهاتی یاد می کرد» (انصاری، ۱۳۸۷، ج ۱، ۳۰۹).

شیخ انصاری برای کامل کردن نظرات وحید بهبهانی، تقدم ادله اجتهادیه بر اصول عملیه را مطرح نمود.

«شیخ انصاری به جای درگیر شدن در ریز مباحث کهن اصولی، اعم از مباحث الفاظ و ادله، تنها به بحث از اصول عملیه بسنده کرده، و در آن نظریه ای نو ارائه داشته است شیخ در مقدمه، با نگرشی فلسفی گونه و با مطرح کردن حصری عقلی، شرایط یک مکلف متحیر را در برابر مجموعه گسترده احکام و مسائل شرعی مبنای سخن نهاده، نوع اطلاع او بر حکم شرعی و تکلیف خود را در ۳ مرتبه قطع، ظن یا شک منحصر کرده است. نظریه اصول عملیه چهارگانه، در زمانی افزون بر یک سده مورد شرح و دقت جمعی از اصولیان امامیه قرار گرفته، و جز مطرح شدن در مبحث خاص خود در کتب جامع اصولی چون کفایه الاصول آخوند ملا محمد کاظم خراسانی، تألیفاتی مستقل نیز بوده است. برخی از اصولیان پس از شیخ، از جمله آخوند خراسانی اصول قابل تصور را در ۴ اصل مورد توجه شیخ انصاری محدود ندانسته اند» (پاکتچی، ۱۳۹۱، www.tabyan).